

ТДУ – 323 (575.3)
ТКБ – 66.3 (07) (5m)
Қ,93

**ОМИЛҲОИ
ИНСТИТУТСИАЛИ ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР:
ДАВЛАТ ВА НАҚШИ
ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ
ВИЛОЯТИ СУҒД
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ
ФАКТОРЫ В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ: ИХ
СОСТОЯНИЕ И РОЛЬ В
ЭКОНОМИКЕ
СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ
INSTITUTIONAL
FACTORS UNDER MODERN
CONDITIONS: THE STATE
AND THEIR ROLE IN THE
ECONOMY OF SUGH D REGION**

Ризоқулов Турақул Рабимқулович, д. и.и. профессор,
муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
ДДҲБСТ; **Қурбонова Шохиста Хайруллоевна**,
самуаллимаи кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва
аудити факултети иқтисодӣ – и МДТ «ДДХ ба номи
академик Б.Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Ризоқулов Турақул Рабимқулович, д-р экон. наук,
профессор, проректор по науке и инновациям
ТГУПБП; **Курбонова Шохиста Хайруллоевна**, ст.
преподаватель кафедры бухгалтерского учёта и
аудита факультета финансов и экономики рынка
ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

Rizokulov Turakul Rabimkulovich, Dr. of Economics,
Professor, Deputy rector for science and innovations
under TSULBP; **Kurbonova Shohista Khayrulloevna**,
senior lecturer of the department of accounting and audit
under the State Educational Institution “KhSU named
after academician B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Shohista_1989 @inbox .ru.

Вожаҳои калидӣ: таҷрибаи хориҷӣ, динамикаи рушди иқтисодӣ, танзими ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, рушди минтақа, рушди миёнамӯҳлат, муносибатҳои иқтисодӣ

Системаи қоидаҳо, шартҳо ва меъёрҳои муайян гардидааст, ки аз ҷониби давлат барои шишироқдорони бозор таҳия карда шудааст. Дар доираи рушди минтақа таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ дар самти ташикил ва тақмили механизмҳои институтсиалии минтақаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои хусусияти умумӣ, ки дар қатори дигар масъалаҳои масъалаҳои иқтисодиёти минтақаҳоро ба танзим мебароранд, баррасӣ гардидаанд. Дар ин самт ба санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ таъсири бевосита мерасонанд, диққати махсус дода шудааст. Барномаҳои рушди миёнамӯҳлати минтақаҳо, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ таҳия ва қабул карда шуданд, таҳлил карда шудаанд. Нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодиёти минтақаи вилояти Суғд баррасӣ гардидаанд. Дар рафти тадқиқот дар самти механизми институтсиалии рушди минтақаҳо як қатор пешниҳодҳо карда шудааст.

Ключевые слова: зарубежный опыт, динамика экономического развития, правовое регулирование, нормативные акты, региональное развитие, среднесрочное развитие, экономические отношения

Рассмотрена существующая на текущем этапе развития система правил, условий и норм, определяющих хозяйственное поведение участников рынка. В рамках современного развития региона изучен и учтен опыт развитых стран в формировании и совершенствовании региональных институциональных механизмов. Проанализированы

нормативно-правовые акты общего характера, призванные регулировать проблемы экономического развития регионов. В этом направлении особо рассмотрены нормативно – правовые акты, имеющие прямое влияние на развитие экономических отношений в экономике региона. Изучены программы, разработанные и принятые местными органами власти, охватывающие вопросы среднесрочного развития региона. Исследованы основные показатели экономического развития Согдийской области. В ходе исследования предложен ряд рекомендаций в плане совершенствования институциональных механизмов развития экономики региона.

Key-words: foreign experience, dynamics of economy development, legal regulation, normative instruments, regional development, average-term development, economic relations

The article dwells on the system of rules, conditions and norms existing at the current stage of development and determining the contours of economic behavior of market participants. The region has been studied in the frames of modern development in the aspect of formation and improvement of regional institutional mechanisms. The authors have analyzed normative-legal instruments of general character intended to regulate the issues of economy development of the regions.

Normative-legal instruments having influence over the development of economic relations in the economy of the regions are considered especially. The programmes worked out and adopted by local bodies and authorities comprise the issues of average-term development of the region. The major indices of Sughd region economy development have been explored. In the course of exploration a number of recommendations are moved in the plane of improvement of institutional mechanisms of economy development concerning the region.

Ташаккул ва рушди иқтисодиёти минтақавӣ таҳти таъсири ҳамкориҳои мутақобилаи байни институтҳо ва ташкилотҳо ба амал меояд. Институтҳо низоми қоидаҳо, шароит ва меъёрҳоеро муайян мекунанд, ки давлат барои иштироккунандагони бозор қарорди менамояд. Ба ҳайси ташкилотҳо ё бозигарони майдони иқтисодии минтақа воҳидҳои институтсионалии гуногуннамуд, аз ҷумла баҳши идоракунии давлатӣ, ки мақомоти идоракунии се сатҳ – марказӣ, минтақавӣ ва маҳаллиро муттаҳид месозад, баромад мекунанд.

Илм ва таҷрибаи хориҷӣ исбот қардааст, ки институтҳои пойгоҳии давлат (сиёсӣ, низоми ҳуқуқӣ, анъанаҳо ва ғайра) ба динамикаи рушди иқтисодиёт таъсир мерасонанд, сатҳи самаранокии ҳамкориҳои мутақобилаи институту ташкилотҳо бошад рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро метезонанд ё суст мекунанд.

Асосҳои институтсионалии идоракунӣ дар сатҳи минтақавӣ шаклҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии танзими раванди рушди иқтисодиёти минтақаро дарбар мегирад. Вале, танзими ҳуқуқӣ методи умдаи идоракунӣ мебошад, ки онро институтҳои функсияҳои давлатии идоракунӣ иқтисодиёти минтақавӣ истифода мебаранд.

Муҳити муосири ҳуқуқии фаъолияти иҷтимоию иқтисодии субъектҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраи ба даст овардани истиқлолият, қабули Конститутсия ва сиёсати гузариш ба муносибатҳои бозорӣ оғоз меёбад. Дар давоми бештар аз 30 сол санадҳои меъёрии ҳуқуқии мухталиф қабул қарда шудаанд, ки ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ равона гардидаанд.

Байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба идоракунии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла иқтисодиёти минтақавӣ чунин санадҳоро ҷудо қардан мумкин аст:

- санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои хусусияти умумӣ, ки дар баробари дигар масъалаҳо, масъалаҳои иқтисодиёти минтақавиро танзим мекунанд;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои хусусияти махсус, ки бевосита муносибатҳои иқтисодиро танзим мекунанд.

Ба гурӯҳи аввал санадҳои ҳуқуқии зерин дохил мешаванд:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1994 ва сипас, соли 2004 дар таҳрири нав қабул шуд, арзишҳо, институтҳо ва меъёрҳои сохти конститутиони Тоҷикистон, асосҳои давлатии танзими ҳуқуқии алоқаҳою муносибатҳои ҷамъиятиро расман мустаҳкам кард;
- Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 22.07.2013, №976) ҳолати ҳуқуқии иштирокдорони гардиши граждани, асосҳои пайдоиш ва тартиби амалигардии ҳуқуқи моликиятро муайян мекунад, ӯҳдадорихои шартномавӣ ва дигар ӯҳдадорихо, инчунин дигар муносибатҳои амволӣ ва ғайриамволиро танзим менамояд;
- Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 22.07.2013, №981);
- Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.07.2013 “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро танзим мекунад;
- ва ғайра.

Гурӯҳи дувуми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ меъёрҳои фаъолияти сохторҳои мухталифи бозорӣ, тичорат ва соҳибкорӣ, манфиатҳои ҷамъият ва баробарҳуқуқии субъектҳои бозорро таъмин мекунад.

Дар ин гурӯҳи санадҳои ҳуқуқии давлатӣ, ки муносибатҳои иқтисодиро танзим мекунанд, нақши муайянкунандаро қонунгузори зиддинҳисорӣ (зиддимонополӣ) мебозад. Дар солҳои истиклолият Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор қонунҳо қабул кард, ки ба пешгирии монополизатсияи савдо ва истехсолот аз ҷониби субъектҳои алоҳидаи иқтисодиёт нигаронида шудаанд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.07.2017, №1460 “Дар бораи монополияҳои табиӣ” муносибатҳоро, ки дар бозори молии (хизмат, қор) марбут ба мавҷудият ва фаъолияти субъекти монополияҳои табиӣ ба вучуд меоянд, танзим мекунад;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 май соли 2017, № 383 “Дар бораи ҳифзи рақобат” асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии ҳифзи рақобатро муайян мекунад, муносибатҳоро оид ба фароҳам овардан ва таъмин кардани шароити мусоиди рушди рақобат, фаъолияти самараноки бозорҳои молӣ, таъмини фазои ягонаи иқтисодӣ ва фаъолияти озоди иқтисодиро танзим мекунад;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01.2018, №1498 “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” муносибатҳоро танзим мекунад, ки байни истеъмолкунандагон ва истехсолкунандагон, иҷрокунандагон, фурӯшгарон хини фурӯши мол (иҷро қор, расонидани хизмат) ба вучуд меоянд, ҳуқуқи истеъмолкунандаро ба хариди моли (қор, хизмат) сифатан матлуб ва барои ҳаёту саломатӣ беҳатар, гирифтани иттилоот дар бораи мол (қорҳо, хизматҳо) ва дар бораи тайёркунандаҳои онҳо (иҷрокунанда, фурӯшгар) муқаррар мекунад, ҳифзи давлатӣ ва ҷамъиятии манфиатҳои истеъмолкунандагонро таъмин мекунад, ҳамчунин механизми амалӣ гардонидани ин ҳуқуқҳоро муайян менамояд;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.01.2017, №1496 “Дар бораи реклама” муносибатҳоро танзим мекунад, ки дар раванди истехсол, ҷойгиронӣ ва интишори реклама дар бозори мол, қору хизмат ба миён меоянд;
- ва ғайра.

Қайд кардан зарур аст, ки ба вазифаи тадқиқоти мо таҳлили муфассали мӯҳтавоии

асосҳои ҳукукии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ки ба ошкор сохтани муаммалӣ санадҳои қабулшуда имконият медиҳад, дохил намешавад. Зимнан қайд кардан мумкин аст, ки институтҳои расмӣ барои рушди иқтисодиёти минтақавӣ таъсис дода шудаанд, вале сифату муаммалӣ онҳо дар воқеият, дар қомеъҳои иқтисодӣ зоҳир мешаванд.

Иҷро ва назорати иҷроӣ қонунгузори қабулшуда ба вазифаи мақомоти маҳаллии (минтақавӣ) ҳокимияти давлатӣ дохил мешавад. Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар муайян кардани роҳҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар маҳалҳо, тасдиқи барномаҳои дахлдори минтақавӣ рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва назорати иҷроии онҳо ваколат доранд.

Институти дигари давлатӣ, ки масъалаҳои рушди минтақаҳо ба салоҳияти ихтиёрдорӣ он дохил мешавад, Вазорати рушди иқтисодӣ ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар сохтори ин муассиса Идораи сиёсати инвестиционӣ ва рушди минтақаҳо вҷуд дорад, дар ҳар минтақа идораи минтақавӣ рушди иқтисодӣ ва савдо амал мекунад.

Самтҳои афзалиятноки рушди минтақаҳо, аз ҷумла вилояти Суғд дар санадҳои зерқонунӣ инъикос ёфтаанд: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст), Барномаи рушди миёнамӯҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, №678 тасдиқ шудааст).

Дар асоси барномаи давлатии рушд дар сатҳи минтақаҳо ва ҳудудҳо (ноҳияҳо) мақомоти маҳаллии идоракунии давлатӣ барномаҳои рушди миёнамӯҳлати ҳудудҳоро таҳия ва қабул карданд: Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ вилояти Суғд дар солҳои 2016-2020, Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ноҳияи Истаравшан дар солҳои 2016-2020, Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ шаҳри Панҷакент дар солҳои 2016-2020.

Қайд кардан зарур аст, ки барномаҳои рушди миёнамӯҳлати ҳудудҳоро мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри ноҳияҳо таҳия, баррасӣ ва тасдиқ мекунанд, ки дар натиҷа ҳуҷҷатҳои қабулшуда мутобиқ мувофиқ мешаванд, зеро шароитҳо, имконияту муаммоҳои маҳаллиро ба назар мегиранд.

Ҳамин тариқ, нақши муайянкунанда дар танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар ҳамаи сатҳҳо бевосита ба институтҳои давлат ва ҳукуқ дода мешавад. Вале рушди устувори иқтисодиёти минтақа, фаъолияти натиҷабахши субъектҳои хоҷагидор, муҳити корӣ мувофиқ ва фаъолнокиро самарабахши амалкарди институтҳои мазкур муайян мекунад.

Барои фаҳмидани тренди рушди иқтисодиёти минтақа, дар тадқиқи вилояти Суғд, дар қаринаи ошкор сохтани таъсири омилҳои институтсионалӣ ба вазъияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва нақши онҳо дар рушди минтақа таҳлили маҷмӯӣ тақозо карда мешавад. Дар асоси методикаи пешниҳодшаванда, ки дар фасли 1.2 мавриди баррасӣ қарор гирифт, дар ин фасл таҳлили умумии вазъи рушди минтақа гузаронида мешавад.

Барои гузаронидани таҳлил майдони иттилоотӣ сохта шудааст, ки ба додаҳои омили расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2018 асос меёбад. Мукоисапазирии нишодихандаҳо нисбат ба қиматҳои миёнаи иқтисодиёти миллии гузаронида мешавад.

Дар ҷадвали 1. натиҷаҳои ҳисобкунии нишондихандаҳои оварда шудаанд, ки меъёрҳои иқтисодӣ рушди вилояти Суғдро инъикос мекунанд. Заминаи таҳлилий ба ду гурӯҳи меъёрҳо муттаҳид карда шудааст: (Ҷадвали 1)

Чадвали 1
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)

солҳо нишон- диханда	воҳиди ченак	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Суръати афзоиш дар с.2018 нисбат ба с.2013,%
ҚТ	сомонӣ	4482,9	4889,4	5115,8	5710	6270,4	6724,1	150
Рушд	%		109,0	104,6	111,6	109,8	107,2	149,9
Суғд	сомонӣ	4348,9	4695,9	4793,5	5722,7	6712,9	6904	159
Рушд	%		107,9	102,1	119,3	117,3	102,8	159
Индекси Суғд	Коэффи сент		0,98	0,97	1,1	1,06	0,95	106

Аз рӯи Омори солонаи вилояти Суғд ва Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ҳисоб карда шудааст. 2019 – С. 236.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) нишондихандаи ҷамъбасти мебошад, ки таъсири омилҳои институтсионалиро ба натиҷаҳои иқтисодиёт тавсиф мекунад ва барои арзёбии сатҳи рушди иқтисодӣ ва суръати афзоиши иқтисодӣ истифода мешавад. Қимати миёнаи МММ ба ҳар сари аҳоли имкон медиҳад таъсири намудҳои гуногуни институтҳо ба рушди иқтисодиёт арзёбӣ карда шавад.

Аз рӯи ҳисобкуниҳо, ки дар чадвали 1. нишон дода шудаанд, возеҳ аст, ки қимати МММ ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд дар давраи солҳои 2013-2018 динамикаи мусбат дорад ва дар соли 2018 – 6904 сомони ро ташкил кард, ки аз соли 2013 59% бештар аст. Дар ҳамин муддат МММ умумӣ ба ҳар сари аҳолии ҷумҳурӣ 50% зиёд шудааст. Суръати пешгузарандаи афзоиши МММ ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд имкон дод, соли 2016 ба қиматҳои миёнаи МММ иқтисодиёти миллии расида гирифта, дар се соли охир ин мавқеъ нигоҳ дошта шавад.

Чадвали 2.
Даромадҳои буҷети давлатӣ (маҳаллӣ) ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)

..Солҳо нишон- диханда	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Суръати афзоиш дар с. 2018 нисбат ба с. 2013,%
ҚТ	1504,3	1727,4	1940,0	2114,2	2609,6	2640,3	176
Суғд	379,3	437,0	490,2	533,5	616,4	648,1	171
Индекси Суғд	0, 25	0, 25	0, 25	0, 25	0, 24	0, 25	97

Аз рӯи Омори солонаи вилояти Суғд ва Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ҳисоб карда шудааст. 2019 – С. 236.

Таҳлили даромадҳои буҷети давлатӣ (маҳаллӣ) ба ҳар сари аҳоли (чадвали 2.) нишон дод, ки даромадҳои буҷет ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд нисбат ба соли 2013 – 71% афзуда, соли 2018 – 648,1 сомони ро ташкил кард. Вале, даромадҳои буҷети

давлатӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли дар ҳамин давра 76% ё аз 1504,3 сомонӣ то 2670,3 сомонӣ афзудааст. Дар тамоми давраи тадқиқ даромадҳои бучети маҳаллӣ ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд аз 25%-и даромадҳои бучети давлатӣ ба ҳар сари аҳолии мамлакат зиёд нашудааст. Ин ҳолат бо механизми ташаккули даромадҳои бучети маҳаллии вилояти Суғд ё институти муносибатҳои байнибучетии давлат ва минтақа вобаста аст. Чи тавре ки маълум аст, даромадҳои бучети давлатӣ, аз ҷумла бучети маҳаллии вилояти Суғд аз ҳисоби воридоти андозӣ ташаккул меёбад, ки онҳо ба танзимшаванда ва маҳаллӣ тақсим мешаванд. Воридоти андозҳои танзимшаванда, ки ҳиссаи онҳо дар даромадҳои бучети ҷумҳурӣ пешбинӣ шудааст, аввал ба бучети ҷумҳурӣ дохил мешавад, сипас ҳиссаи бучетҳои маҳаллӣ саривақт пардохт мегардад. Масалан, андоз ба арзиши илова аз вилояти Суғд – 50% ба бучети вилоят ва 50% ба бучети ҷумҳурӣ; андоз ба даромад аз вилояти Суғд – 52% ба бучети вилоят ва 48% ба бучети ҷумҳурӣ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард аз вилояти Суғд пурра ба бучети ҷумҳурӣ пардохт мешаванд. Қисми даромади бучети маҳаллӣ асосан аз ҳисоби андози ғоида, андози даромад – аз ашхоси воқеӣ, андоз барои истифодаи захираҳои табиӣ ташаккул меёбад [3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018” субвенсия ва дотатсияҳоро, ки аз бучети ҷумҳуриявӣ ҷудо мешаванд, барои бучети вилояти Суғд пешбинӣ намекунад [4].

Ҷадвали 3.

Ҳаҷми сармоягузориҳои асосӣ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)

солҳо нишон- диҳанда	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Суръати афзоиш дар с.2018 нисбат ба с. 2013,%
ҚТ	413,0	525,5	737,2	775,5	711,9	755,2	183
Суғд	375,6	459,9	527,2	602,9	645,4	405,8	108
Индекси Суғд	0,9	0,9	0,7	0,8	0,9	0,54	59

Аз рӯи Омори солонаи вилояти Суғд ва Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ҳисоб карда шудааст. 2019 – С. 236.

Додаҳои ҷадвали 3. оид ба маблағгузорӣ ба ҳар сари аҳолии (бе маблағгузориҳои давлатӣ) вилояти Суғд нишон медиҳанд, ки соли 2013 ин нишондиҳанда 375,6 сомони ро ташкил кардааст. Соли 2018 нишондиҳандаи мазкур то 405,8 сомонӣ ё 8 фоиз зиёд шудааст. Айни замон, дар ҷумҳурӣ ҳаҷми маблағгузорӣ (бе маблағгузориҳои давлатӣ) ба ҳар сари аҳоли 83% афзуда, соли 2018 – 755,2 сомони ро ташкил кард. Ба ибораи дигар, маблағгузориҳои соҳибкории хусусӣ дар вилояти Суғд нисбат ба ҷумҳурӣ 46% камтар аст. Вале, қайд кардан лозим аст, ки аз соли 2013 то соли 2017 маблағгузорӣ (бе маблағгузориҳои давлатӣ) ба ҳар сари аҳоли дар вилояти Суғд то 90% қимати ҷумҳуриявиро ташкил мекард.

Ҳамин тариқ, маблағгузорӣ пойдевори рушди иқтисодиёти минтақавӣ мебошад. Вале суръат ва ҳаҷми маблағгузорӣ аз муҳити институтсионалии ташаккулёфта вобаста аст. Муҳити мусоиди институтсионалӣ суръати маблағгузори ро метезонад, институтҳои ғайрисамарабахш раванди маблағгузори ро бозмедоранд, зеро соҳибкории хусусӣ ҳамон вақт маблағ мегузорад, ки он ғоидаовар бошад. Рушди иқтисодиёти

вилояти Суғд аз ҳисоби воситаҳои бучети маҳаллӣ, соҳибкорони хусусӣ ва сармоягузори хориҷӣ маблағгузорӣ мешавад.

Гардиши чаканаи мол истеъмоли ниҳони молҳои дар ҳудуди ҷумҳурӣ истеҳсолшуда, аз дигар минтақаҳо оварда ва воридотиро асосан аз ҷониби аҳоли тавсиф мекунад. Афзоиши гардиши чаканаи мол ба ҳар сари аҳоли дар бораи қонеъгардонии талаботи истеъмоли ва идома ёфтани раванди таҷдидистеҳсоли мол шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 4.

Ҳаҷми миёнаи савдои чакана ба ҳар сари аҳоли(сомонӣ)

солҳо нишон- диҳанда	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Суръати афзоиш дар с. 2018 нисбат ба с. 2013,%
ҚТ	1840,4	1918,8	1979,0	2051,8	2135,1	2244,0	122
Суғд	2434,3	2567,3	2615,2	2716,8	2927,7	3096,5	127
Индекси Суғд	1,3	1,3	1,Д	1,3	1,4	1,4	104

Аз рӯи Омори солонаи вилояти Суғд ва Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ҳисоб карда шудааст. 2019 – С. 236.

Ҳисобкуниҳо нишон медиҳанд, ки (ҷадвали 4) гардиши чаканаи мол ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд динамикаи мусбати инкишоф дорад. Дар давраи солҳои 2013-2018 суръати афзоиш 127%-ро ташкил карда, аз суръати афзоиши гардиши чаканаи мол ба ҳар сари аҳолии ҷумҳурӣ 5% пеш гузаштааст.

Савдо яке аз соҳаҳои тараққиёфтаи фаъолияти соҳибкории минтақаи Суғд мебошад. Мусоидии ҷойгиршавии ҷуғрофӣ (ҳамсарҳадӣ бо Ўзбекистон ва Қирғизистон), режими бераводиди убури сарҳад ба аҳолии мамлакатҳои ҳамсоя имкон медиҳад талаботи истеъмолии худро дар ҳудуди Суғд қонеъ гардонанд. Ин дар индекси гардиши чаканаи мол ба ҳар сари аҳоли дар вилояти Суғд инъикос меёбад. Нишондиҳандаи мазкур дар вилояти Суғд нисбат ба нишондиҳандаҳои ҷумҳурӣ 30-40% баланд аст.

Ҳамин тариқ, суръати афзоиши қиматҳои гардиши чаканаи моли вилояти Суғд ба ҳар сари аҳоли оид ба шароитҳои мусоиди институтсионалӣ барои рушди ин намуди фаъолият шаҳодат медиҳад. Бо ин роҳ, савдо тавассути бозтақсими андозхое, ки ба арзиши иловаи мол ворид карда шудаанд, ба рушди минтақа мусоидат мекунад.

Савдои берунаи ҷумҳурӣ ва аз ҷумла вилояти Суғд бо афзоиши воридот бар содирот тавсиф мешавад (Ҷадвали 5)

Ҷадвали 5.

Динамикаи гардиши савдои берунаи вилояти Суғд (млн. доллари ИМА)

солҳо нишон- диҳанда	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Суръати афзоиш аз с. 2013 то 2018, %
Гардиши савдои беруна- ҳамагӣ	2045,0	2469,1	2150,8	1870,9	2050,1	2015,6	99

Аз ҷумла - содирот	360,5	449,4	468,0	446,3	505,0	559,7	155
- воридот	1684,5	2019,7	1682,8	1424,6	1545,1	1455,9	86

Аз рӯи Омори солонаи вилояти Суғд ва Сарраёсати Агентии омили назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ҳисоб карда шудааст. 2019 – С. 236.

Ҳисобкуниҳои ҷадвали 5. нишон медиҳад, ки гардиши савдои берунаи вилояти Суғд дар давраи аз соли 2013 то соли 2018 як ҷоиш коҳиш ёфта, соли 2018 – 2015,6 млн.долл.ИМА-ро ташкил кард. Коҳиши гардиши савдои беруна аз ҳисоби коҳиши назарраси воридот, ки соли 2018 - 1455,9 млн.долл.ИМА-ро ташкил кард ва ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2013 – 14% камтар аст, ба амал омадааст. Додаҳои ҷадвали 2.8 имкон медиҳанд басарӣ муайян кунем, ки воридоти вилояти Суғд қариб се баробар аз содирот зиёд аст. Айни замон, содирот дар давраи солҳои 2013-2018 – 55% афзудааст.

Чунин вазъият амнияти иқтисодии минтақаро таҳти хавф мегузорад, зеро иқтисодиёти вилояти Суғдро ба воридоти мол вобаста менамояд, ки он таҳти таъсири шокҳои берунаи асбӯӣ, молиявӣ ва нархӣ қарор дорад.

Ҳамин тариқ, таҳлили меъёри иқтисодии рушди вилояти Суғд дар қаринаи омилҳои институтсионалӣ имкон медиҳад қайд кунем, ки муҳити мавҷудаи институтсионалӣ ба рушди иқтисодиёти вилояти Суғд таъсири мусбат мерасонад, вале бо назардошти талаботи муосир эҳтиёҷ ба такмил дорад.

Дар марҳилаи ҳозира рушди иқтисодиёти мамлакат нақши соҳаи иҷтимоӣ меафзояд, зеро аз амалкарди он сифати сармояи инсонӣ вобаста аст, ки “дар байни омилҳои дарозмуддати рушди иқтисодиёти оянда (дар муқоиса бо сармояи табиӣ захиравӣ, воқеӣ ва молиявӣ) ҷои якумро ишғол мекунад” ва тараққиӣ он “ба ҳайси самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудааст”.

Фаъолияти соҳаи иҷтимоӣ ба ду гурӯҳи институтҳои иҷтимоӣ асос меёбад:

- институтҳое, ки дар асоси худтанзимкунии дохилӣ (иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, оила) амал мекунанд;

- институтҳое, ки танзими онҳо тавассути инфрасохтори иҷтимоӣ, ки хизматҳои иҷтимоӣ истеҳсол мекунад (тандурустӣ, маориф, ХМК ва ғайра) ва мақомоти дахлдори идоракунандаи он амалӣ мегардад.

Ба пойгоҳи меъёрии ҳуқуқии танзими рафтори иҷтимоии аҳолии вилояти Суғд як қатор қонунҳо дохил мешаванд. Аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” аз 22 июли соли 2013, №1004; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маорифи калонсолон” аз 24.02.2017, №1394; Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12.12.1997, №505 ва ғайра.

Барои арзёбии ниҳони аҳамият ва нақши омилҳои институтсионалӣ дар рушди минтақавӣ таҳлили гурӯҳи дувуми меъёрҳоро гузаронидан лозим аст, ки соҳаи иҷтимоии иқтисодиётро инъикос мекунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили меъёри иқтисодии рушди вилояти Суғд дар заминаи омилҳои институтсионалӣ имкон медиҳад, ки муҳити мавҷудаи институтсионалӣ ба рушди иқтисодиёти вилояти Суғд таъсири мусбат мерасонад, аммо бо назардошти талаботи муосир беҳбудиро талаб мекунад.

Пайнавишт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018”, моддаи 18 – реҷаи дастрасӣ [http:// minfin.tj/](http://minfin.tj/)-(санаи муроҷиат: 20.08.2020).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018”, моддаи 10 – реҷаи дастрасӣ [http:// minfin.tj/](http://minfin.tj/)-(санаи муроҷиат: 20.08.2020).
3. Сомонаи расмии Вазорати рушди молия ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон – реҷаи дастрасӣ: www.medt.tj – (Санаи муроҷиат: 19.08.2020).
4. Сомонаи расмии хизматрасонии зиддимонополӣ дар назди ҳокимияти Ҷумҳурии Тоҷикистон - реҷаи дастрасӣ: [http:// ams.tj](http://ams.tj)- (Санаи муроҷиат: 19.08.2020).
5. Кейнс Дж. М. Экономические последствия Версальского мирного договора / Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – 478 с.
7. Омори солонаи вилояти Сугд. – Хуҷанд, 2019. – 476 с.

Reference Literature:

1. Tajikistan Republic Law “On State Budget of Tajikistan Republic for 2018”, article 18 – regime of availability [http: // minfin.tj/](http://minfin.tj/) - (Date of request: 08/20/2020).
2. Tajikistan Republic Law “On State Budget of Tajikistan Republic for 2018”, article 10 – regime of availability [http: // minfin.tj/](http://minfin.tj/) - (Date of request: 08/20/2020).
3. Official Site of the Ministry of Finances and Trade of Tajikistan Republic – (Regime of availability mode: www.medt.tj) - (Date of request: 08/19/2020).
4. Official Site of Antimonopoly Service under Tajikistan Republic Government – (Regime of availability: [http: // ams.tj](http://ams.tj)) - (Date of request: 08/19/2020).
5. Keynes J.M. Economic Aftermath of Versailles Peaceful Treaty // General Theory of Employment, Interest and Money. Selected Works. - M.: Eksmo, 2007. - 960 pp.
6. Statistical Annual of Tajikistan Republic. - Dushanbe, 2019. - 478 pp.
7. Statistical Annual of Sughd Region. - Khujand - 2019, - 476 pp.